

- 5 Bezos, Jeff: Selling books, running hard. = Forbes ASAP Supplement, 1998. 6. April. 56–57. p.
- 6 Pack, T.: All about books-online. – Database, 20. 1997. 1. 12-21. Referálta: Hegyközi Ilona = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1997. 10. 386–388. p.
- 7 Maree, Jean: The Internet bookshop business model, with specific reference to amazon.com = Mousaion, 17. 1999. 1. 91. p.
- 8 Coffman, Steve: Building Earth's largest library: driving to the future. = Searcher. 7. 1999. 3. - <http://www.infoday.com/searcher/mar99/coffman.htm>
- 9 Griffiths, Jose-Marie: Deconstructing earth's largest library = Library Journal, 125. 2000. 13. 44–45. p.
- 10 A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nemzetközi konferenciájának ajánlásai a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások megújítására. Koppenhága, 1998. november 25–27. = Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 888–891. p. (ford.: Berke Barnabásné)
- 11 <http://websok.libris.kb.se/websearch/form?type=simple&lang=eng>
- 12 Tedenmyr, Eva: Co-operation + web access = timelines - 67<sup>th</sup> IFLA Council and General Conference. August 16–25, 2001. Boston. Proceedings. – <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/044-199e.pdf>
- 13 Györi Erzsébet: Az Új Könyvek reformja = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1994. február. 8–12. p.

**Dippold Péter**

## A közművelődés jelentésváltozásai egy lehetséges könyvtári struktúrában

*„Igaz az egész.”*

(Hegel: A szellem fenomenológiája)

### **Megváltozott társadalmi környezet, kulturális szükséglet, intézményi struktúra**

Napjainkban a kultúraátadás területén tapasztalható földrengésszerű változások merész, adott esetben a kísérletezéstől sem mentes elképzeléseket tettek szükségesé új útjainak megtalálásához, a gyakorlatban történő hatékony megszervezéséhez. Természetesen a gyakorlati megvalósításig eljutva az elméleti alapvetéseket is újra kell gondolni: át kell(ett) rajzolni a kultúraátadás intézményrendszerét, feladatkörét úgy, hogy alkalmas legyen immár nemcsak egy megváltozott, de a változásban állandósult jegyeket felmutató társadalmi szükségletrendszer kielégítésére. Átmene-ti, az egész művelődési intézményrendszer hasznosságát, létét megkérdőjelező tár-

sadalmi-gazdasági rendszerből kiindulva kell újragondolni elméleti megalapozottságukat, indokolni társadalmi szükségszerűségüket. A mai pragmatikus szemléletű (kultur)politikai felfogás sokszor egyoldalúan tekint erre az intézményrendszerre: csak a fenntartói – törvényben is előírt – kötelezettségek szemszögéből, bár a társadalmi-kulturális fejlődés logikája mára létrehozott egy másfajta, a kultúrára mint társadalomalakító tényezőre tekintő közfelfogást, amelyben a maradékelv szintjéről a választói akaratot is befolyásoló presztízssé vált intézményeinek támogatása. Ennek a presztízsnak korunk érdeklődő, a könyvtárat már új szempontok szerint is használó olvasóinak megalégedésében kell tetet öltenie. Ez a cikk a közművelődési könyvtárak új építészeti, szervezeti trendjei szemszögéből vizsgálja azokat a lehetőségeket és adottságokat, amelyeket bizonyos legújabb könyvtári modellek<sup>1</sup> a gyakorlatban is eredményesen használtak ki.

Írásom gondolati előfeltevése tehát az, hogy egy új típusú (köz)művelődési szemléletnek kell létrejönnie, mivel a közművelődés alapvető társadalmi érdek és szükségszerűség, nemcsak a gyakorlattól és adottságoztól elvonatkoztatott elméletben létezik és él (tovább), hanem a társadalmi környezettel állandó kapcsolatban lévő közkönyvtári munka mindennapos tapasztalása is. A közművelődés gyakorlati megvalósítása új társadalmi viszonyok között szükségessé teszi, hogy a közművelődés fogalomkörét is dinamikusan változó fogalomként írjuk le. Ehhez vizsgálnunk kell a közművelődést mint a társadalmi szükségletrendszer által indukált tevékenységet, valamint azt a könyvtári intézményrendszert, amelyben ez a tevékenység folyik, hiszen ezek elválaszthatatlanul egymástól. *Közművelődést* mondvunk tehát, de nem régi tartalmának változatlanul hagyásával, igaz, nem is teljes megszüntetésével. Olyan fogalmi szintézis megalapozásán dolgozunk, amely folyamataiban, történelmi változásaiban vizsgálja a kultúraátadás közkönyvtári törvényszerűségeit, mert csak így érthetők meg jelenkori funkciói, feladatai. Ezen kívül fontosnak tartjuk, hogy a közművelődés fogalmának belső logikai törvényszerűségeiben felmutassuk az olvasók könyvtárhasználatában megnyilvánuló kulturális igények fejlődési irányát. Ennek médiumaként olyan közkönyvtárakat használók, amelyek építészetiileg is kifejezik a régi és új megszüntetve-megőrző szintézisét. Ennek a könyvtári térnek szakmai tartalommal történő kitöltése eredményezheti egyszerre az információs társadalom kiszolgálását, valamint a kulturális örökség megőrzését.

Az, hogy *új típusú közművelődésre van szükség*, a jelenkor kultúraátadásának három, minőségileg összetartozó oldalát jelenti. Hogy *új típusú közművelődésről* elmélkedünk, azt a meggyőződést képviseli, hogy a közművelődés fogalma és gyakorlata újraértelmezve ma is létezik, és a kulturálódás új típusú könyvtári kielégítését próbálja maga a szakma is a gyakorlatban megújítani. Újra fel kell fedeztetni a közművelődést – nem utolsósorban a mindennapi tapasztalatból; az új típusú használói szükségletekből kiindulva –, megőrizve koncepciójának a múltban is létező értékes mozzanatait, egyben fogalomkörét további jelentéstartalommal bővítve definiálni a XXI. század könyvtári kultúraátadásának ismeretkörét. *Szükségszerűségről* is beszélünk azonban: ez azon a megfigyelésen alapszik, hogy a kultúra, a kulturálódás maguk is egyfajta társadalmi szükségszerűséget jelentenek. A plurális társadalmi modellben azonban a közművelődés fogalma permanens elméleti és gyakorlati fölülvizsgálást követel meg az elmélet alkotóitól és alkalmazóitól, hiszen a szükségletek pluralizálódásával maga a fo-

galomkör is heterogénebbé vált. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy értékei devalválódtak, csak annyit, hogy a társadalmi környezet nyílttá válásával maga az intézmény- és szükségletrendszer is nyílttá kellett hogy váljon. A közművelődést újból és újból magyarázni (és alkalmazni) kell, hiszen a szükségletet kiváltó társadalmi attitűd is folytonosan változik. Cikkemben arra is próbálok magyarázatot találni, hogy milyen támpontjai lehetnek a mostani közművelődés új útjainak. Vigyáznunk kell azonban, hogy a könyvtár közművelődési funkcióinak újragondolásakor, megújításakor megtaláljuk azt a néha szeleesebb, néha keskenyebb utat, amely a régit az újjal előremutatóan egyesíti.

Sokan gondolják – tévesen –, hogy a közművelődés kizárólag a szocializmus népnevelő ideológiája volt. Pragmatikus, és ennek árnyékában semleges értékűvé korunk azonban még azt a törekvést is nehezen fogadja el, hogy ha nevelni nem is, hatni mindenképpen szükséges a használókra; ha másért nem, az információs rendszerekben, adatbázisokban, könyvtári struktúrában való eligazítás, a „felhasználó oktatása” ürtügyéből kiindulva. Ezt feladva ugyanis maga az információs társadalmi paradigma sem működne, hiszen a (számítás)technikai jártasság még egyáltalán nem biztosítéka a rendszer tartalmában is magas szintű használatának. A könyvtáros szakmának épp a könyvtárakban prezentált dokumentumok tartalmi–minőségi voltaival, valamint a róluk adott hatékony informálás képességével kell demonstrálnia a könyvtáros személyiségének újból felfedezésre váró közvetítő funkcióját. Ennek lehet médiuma a tanulási szükségleteikkel könyvtárainkba betérő nagy számú fiatal, akikre építve kidolgozható egy új közművelődési koncepció. A könyvtár művelődési dimenzióinak az olvasók érdekében történő felfedezését természetesen csak korszerű, értékorientált tudással lehet átadni, mert ennek hiányában a (kulturális) ipar pusztá termelési tényezőjévé válhat a könyvtár és benne a könyvtáros, vagy végképp leszakadva a társadalmi szükségletek elvárási horizontjáról, kihasználatlan marad az intézmény és a könyvtáros szakmai tudása. Szükséges tehát, hogy megalapozzunk egy olvasószolgálati munkán alapuló közművelődési szemléletet, amely újragondolja – immár időbeli rátekinetéssel – egy átalakult társadalmi struktúrában a közkönyvtárak funkcióit. Láttuk, hogy a (kulturális) rendszerváltozás labilis értékrendű társadalmi hozadéka egy pillanatra még azt is elhitette a szakmával, hogy nincs is szükség közművelődésre és az erről való gondolkodásra. Természetesen lehet a kultúráról is tisztán piacgazdasági szempontok szerint gondolkodni, és egy szempont ezek közül mindenképpen hasznos: a kultúra és a tudás társadalmi hozadéka GDP-ben is mérhető gazdasági érték. Ebből a szempontból a *tudásalapú társadalom* *conditio sine qua non*-ja. E megközelítés azonban csak külsődleges és felületi lehet, hiszen a kultúra mennyiségi és minőségi viszonyai közötti törvényszerűségek épp a kultúraelsajátítás könyvtári gyakorlatában érhetőek tetten, amelyekre nem mindig terjed ki a kultúrpolitika figyelme. Mára szerencsére megváltozott a kultúráról folyó közbeszéd, nem utolsósorban azoknak a polgárosodási folyamatoknak az eredményeképpen, amelyek minőségi változásokat is elindítottak a kulturális érdeklődés horizontján. De nemcsak sajátos, közép-európai helyzetünkben fakadóan kellett ráébrednünk a kultúraátadásnak és intézményeinek fontosságára, hanem összeurópai tendencia is zajlik a szemünk előtt: ma már azt feltételezik a társadalomkutatók, hogy az egyoldalú gazdasági globalizmusból a sokoldalú humanista „kulturalizmus” az, amely új szakaszt, minőségi ugrást jelenthet az európai kultúrában és művelődésben.

## A művelődési szükségletek elméletéről és történetiségéről

Az, hogy a művelődés mindenkori társadalmi szükségletei szabadon létrejött használói attitűdben, valamint felkeltett, tudatosított igényrendszerben öltenek testet, tartalmazza a közművelődés filozófiájának kettős meghatározottságát: a társadalmi környezet eleve rendelkezik egyfajta kulturális szocializációban kifejlődött művelődési szükségletrendszerrel, érdeklődési körrel, valamint maga a társadalom is – fejlődésének egy pontján – létrehozott egy művelődési intézmények alkotta hálózatot ennek a szükségletrendszernek a kielégítésére, a további lehetséges művelődési igények felkeltésére. Kettős, oda-vissza ható folyamatról van tehát szó, amely természetesen nem szűkül le kizárólagosan a művelődési intézményrendszer és a társadalmi közösségek viszonyára, hanem kiegészülve az oktatás, a média, a (tömeg)kulturát továbbadó teljes intézményi hálózattal (mozi, színház, hangverseny stb.), együttesen jelentik egy társadalom kulturális szükségleteinek kielégítési lehetőségeit. Folytonos, oda-vissza ható kölcsönhatásban erősíthetik (illetve gyengíthetik, negatív tendenciák felé is indíthatják) egymást a történelmileg kialakult, valamint a felkeltett kulturálódási szükségletek és az ezt kielégítő médiumok. Tudatos művelődés (politika) és az ezt elősegítő intézményrendszer tehát csak együtt képzelhető el, mert egymásra ható viszonyaikban teljesedik ki fejlődésük. Ebben a rendszerben a kultúraátadás könyvtári médiuma maga a dokumentum és az információt szolgáltató könyvtáros, amellyel és akivel a közkönyvtár alapvető fontosságú helyre került a közművelődési intézményrendszerben.

Egy történelmi korszak kulturális igényrendszerét és kielégítésének általános színvonalát alapvetően a társadalom gazdasági viszonyai, fejlettségének szintje, újraelosztási rendszerének demokratizmusa határozzák meg. Ez a mindenkori gazdasági-társadalmi alakzat az, amely a kulturálódáshoz való tudatos viszonyt befolyásolja. Közművelődésről és közművelődési intézményrendszerrel tehát olyan társadalmi viszonyok között beszélhetünk, ahol az adott társadalom felismeri, tudatosítja nemcsak kultúrájának értékeit, hanem olyan intézményrendszerrel is gondoskodik, mely tudatos viszonyt alakít ki használóiiban a művelődéshez, és ennek fontosságában megerősíti, támogatja őket.<sup>2</sup> A kultúra nem tudja kivonni magát a kor gazdasági-társadalmi rendszerének törvényszerűségei alól, mi több, ebben áll belső fejlődésének logikája, reflexióinak összessége. A kultúra logikájának megértése tehát szinonim a társadalom logikájának megértésével. A (kultur)filozófia feladata tehát, hogy a társadalom belső törvényszerűségeit, anyagi viszonyait feltárva magyarázza a kultúra mindenkori szerepét és értékvonulatát. Az ipari forradalmak korától napjainkig lényegében a polgári kultúrfilozófia és művelődéstudomány alapvetései és hatása jelentik azt a művelődési eszményt, melynek legfontosabb népjóléti hozadéka maga az intézmény- és az igényrendszer egymásra utalt egysége. Ennek az elméleti megközelítési módnak a helyességét mindig kifejezi ezen intézményrendszer határfoka és eszményeinek gyakorlati megjelenése. A szocializmus művelődési kísérlete formailag a „népi” demokratikus állam sokoldalúan művelt embertípusának megteremtését tűzte ki célul; tartalmilag azonban a polgári művelődéstudomány – könyvtári vonatkozásban a public library – megvalósításával próbálta behozni feudokapitalista társadalmi múltunk műveltségi lemaradásait, és megvalósítani a kulturális esélyegyenlőséget

mind minőségi, mind területi alapon. Főbb célkitűzéseiket tekintve – a kultúrjavarok demokratikus elosztása, egyenlő esélyek a művelődés terén – nincs is különbség a „nyugati” polgári és a „keleti” szocialista művelődési filozófia között, azonban a két társadalom gazdasági-termelési rendszerének különbsége egészen más gyakorlati utakra terelte a két művelődési koncepciót. Míg a polgári kultúrkörben a szabadidő maga is a termelési mechanizmus (hasznoszerző) részévé vált, addig a szocializmus kultúrpolitikája elvileg „magasabb rendű öncélú tevékenységként” tétélezte a művelődést. Ennek a napi munkagyakorlattal szoros összefüggésben lévő, szabadon létrejött érdeklődési attitűdnek a mindennapi életre való pozitív visszahatásában volt a szocialista népművelés filozófiai alapvetése. A közművelődést tehát értékorientált tevékenységként tétélezzük, hiszen csak így kapcsolódhat történetileg lényegéhez: a társadalomnak a kultúra általi felemelkedésének gondolatához. A közművelődés tartalmi szemszögéből így mindenképpen modern szemléletűnek kell neveznünk a szocialista közművelődési gyakorlatot (még ha nem is korszerűnek), hiszen a kulturális javak *egyenlő módon* való kiterjesztése addig nem érintett társadalmi rétegekre a modernség egyik sarokköve, valamint az „érték szemléletű” közművelődés iránytűje. Annak ellenére is iránymutató volt ez a közművelődési filozófia, hogy modernsége, gyakorlati kereteci, koracréteuságának következtében – ma már meghaladott módszerekkel – felülről irányított értékrendszert próbált rákényszeríteni használóira. Az államszocializmus belső válságának elmélyülésével ideológiailag (is) idejétmúlttá vált az államilag megszabott, voluntarista ízléskultúra, amely nem követte hatékonyan a változó társadalmi szükségleteket. Sajnálatosan a rendszerváltozás során éppen azon értékei devalválódtak e filozófiának, amelyek pozitívumait jelentették, és a polgári-nyugati értékrendszerbe való áttéréssel éppen azok a szempontok kerültek a hazai közművelődés előtérbe, amelyeknek addigra a nyugati intézményrendszerekben is csak korlátozott viszonyok között volt jelentőségük.<sup>3</sup>

### **Rendszerváltozás a közművelődésben, közművelődés a rendszerváltozásban**

Az emberi társadalomnak az az egyetemes, a különböző történelmi korszakokban más-más preferáltsággal megjelenő felismerése, hogy a kultúra – tágabb, illetve szűkebb értelmében egyaránt – maradandó nyomot hagy egy adott korszakon, valamint, hogy a kultúra az ésszerűen és értékesen élhető élet előfeltétele, következménye, mindig létrehozta a kultúrára törekvés szükségletét. Ennek a szükségletnek jelentős részét elégíti ki a köz(művelődési) könyvtárak funkcióiban mára átértelmezett rendszere. A művelődés fogalomkörét tekintve, amelyet egyre inkább az *élethosszig való tanulás* paradigmája tölt meg új tartalmakkal, újra kell értelmezni a könyvtárhasználat trendjeit, és egyben a tanuláshoz szükséges irodalom tájékoztatása mellett szorgalmazni kell a könyvtárat tudatosan igénybe vevő, a szabad használói attitűdből létrejött és kielégített kulturális szükségleteket is. Mint látni fogjuk, a tanulási igények kiváltotta, megnövekedett könyvtárhasználat előszobája lehet az olvasói attitűd tartalmi elmélyítésének. Ebben az új koncepcióban kell kiaknázni azokat a különböző indíttatású használói attitűdöket, amelyek behozzák az olvasókat a könyvtár terébe.

A közművelődési könyvtárakat a rendszerváltozásban kettős, az állami apparátus és gazdaság összeomlásával járó válság, valamint a társadalmi környezet állandóan változó, labilissá alakított értékrendszere, a „megélhetés és gazdagodás” társadalmi programjába kényszerített, kultúrától elforduló attitűdje sújtotta. Ebben a világképben kellett új utakat találniuk a könyvtáraknak is, amelyek nehezen illettek bele a fent említett társadalmi programba. A gazdaság kínálativá, haszontermelővé vált, és ezt sok esetben a kulturális intézményektől is elvárták. E változás gyermekbetegségei természetesen észlelhetőek voltak a könyvtárak működésében is. A gazdasági újratermelésbe kényszerített intézmények komoly dilemmával kerültek szembe: vagy értéket adnak, vagy hasznot „hoznak”; vagy tömegkultúrát szolgáltatnak, vagy magaskultúrát. Ezen ellentmondás szervezeti, tartalmi feloldása még néhány éve is (gyakorlati tapasztalat híján) megoldatlan feladatként tornyosult a közkönyvtárak gyűteményszervezési koncepcióiban, szmsz-eiben. Az azóta működő új könyvtárszervezési modellek, mint pl. a FSZEK Központi Könyvtára mára meghaladták e probléma ellentmondásait.<sup>4</sup> E könyvtár épülete tehát vertikálisan is kifejezi azt az irányultságot, amely a tömegkultúrát és tömegízlést „felemeli” a népszerű irodalom, a magazinolvasás színvonaláról az értékes kultúráig. Ebben a mozzanatban teljesebben ki az olvasó és az állomány értékelt közművelődési megközelítése.

## Új közkönyvtári modellek a rendszerváltozás után

Az a művelődési–tanulási szükséglet, amely kiváltotta az új típusú könyvtári szolgáltatásrendszer kialakítását, gyakorlati problémafelvetésében hasonló a kulturális rendszerváltoztatás egyik fontos kérdéséhez: hogyan lehet a megváltozott társadalmi viszonyrendszerben *egyszerre* megőrizni, továbbadni értékeinket és megújítani tudásunkat? Milyen intézményekkel, döntésekkel tudja ezt a fontos igényt kielégíteni, segíteni a legfőbb közhatalom, a politika? Az elméletalkotók felismerték, hogy a könyvtárhasználat tágabb horizontján is ható könyvtári funkciók pozitív módon, egymást erősítve egészülnek ki, legyenek azok tanulási, szórakozási vagy közösségi indíttatásúak. Ezen komplex igényrendszer kielégítésének újból felfedezett médiuma a multifunkcionális közkönyvtár. Ilyen könyvtári filozófiával számos könyvtári épület újult meg, illetve épült fel. A rendszerváltozás utáni magyar könyvtártörténet önálló fejezete az a munka, amely a Fővárosi Szabó Ervin Központi Könyvtárban zajlik. A könyvtár építészeti, állománybeli, szakmai diszpozíciói a felújított és újjászerveződött épületben immár egy sokkal tágabb spektrumú, új használói szemlélettel betérő olvasói réteget szolgálnak. A Központi Könyvtárban megtapasztalt perspektivikus fejlődési horizont sok olyan lehetőséget is felfedezett a szakma előtt, amelyek e rendszer tervezésekor még nem voltak láthatóak. Itt tehát sokkal többről van szó, mint egy felújított–kibővített könyvtárépületről. A fővárosi térbeli–társadalmi centrumában található intézmény méreteivel, állományával, szolgáltatásaival, olvasói igényrendszerével élen jár a közkönyvtári gyakorlat megújításában. E fejlődés mértékének az egész országra kivetített társadalmi–területi egyenlenségét figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy az itt lezajlott változás már nem sokáig marad elszigetelt, egyedi jelensége a magyar könyvtárügynek. Már jelenleg is léteznek hasonló koncepciójú közkönyvtárak, pl. Veszpr-

rémben, Kecskeméten, Szegeden, és a jövőben is épülnek ilyen típusú biblioplázák (pl. Pécssett). Ezek a könyvtárak megfelelő állománnyal, szolgáltatási tartalommal szintén fontos, már meglévő társadalmi szükségletekre adhatnak választ.

Az oktatáspolitikai kiterjesztette *élethosszig tartó tanulási* stratégia szinte tálcán kínálja a közkönyvtárak számára a fiatal-felnőtt olvasókat, akiket fontos szakmai feladat megnyerni a közművelődés számára, hiszen ők egyfelől megjelennek tanulási szükségleteikkel, másfelől „rászervezhető”, felkelthető igényeik a művelődés irányába e kettős szükséglet egy helyen történő kielégítésével. Segíthet ezen olvasói réteg megtartásában az, hogy a fiatal-diák olvasók nagymértékben közösségi indíttatásból is használják a könyvtár tereit. Ez lehet egyfajta új kiindulópont, amely új értelmet adhat a közkönyvtárak művelődési funkciójának: *expressis verbis*, hogyan lehet a tanulási „kényszer” megragadva, a könyvtárhasználat szabaddabb, művelődési dimenziója felé motiválni ezeket az olvasói rétegeket, amelyekből sokan esetleg a későbbiekben is betérnek, immár „felkeltett” művelődési szükségletükkel. Ennek a mozzanatnak a felismerése és kielégítése azonban csak pluszterheket vállaló könyvtári szemlélettel valósítható meg, hiszen a tanuláshoz szükséges irodalommal való ellátás, tájékoztatás sokszor a könyvtári munkaerőt teljes mértékben lekötő főfeladattá lépett elő. A tanulásból fakadó könyvtárhasználati igény tehát csak a szükségszerűség külső mozzanatától vezetve merül fel a használatban. E külső héj alatti tudatos könyvtárhasználat a művelődési-közösségi tartalom iránti igényére is építve bontakozhat ki, nem utolsósorban a könyvtáros közvetítésével. A könyvtárhasználat során újult erővel jelentkezik a fiatalok közösségigénye; egyben elősegítve nekünk könyvtárosoknak, a felkelthető művelődési igények elmélyítésének lehetőségét. Sokszor megtapasztalt használói attitűd, hogy a diákolvasó a kötelező (szak)irodalom mellé visz szépirodalmat, vagy adott esetben ismeretterjesztő műveket, pl. gyakori a művészeti albumok tanulás közben történő nézegetése, kölcsönzése, vagy A Nagy Könyv című játék művei iránti érdeklődés is jelentős műveltségi hiányokat pótol bizonyos olvasói rétegeknél.

A kötelező irodalom iránti igényekkel közkönyvtárainkba betérő fiatal olvasók korszerű igényei és könyvtárhasználatuk kompetenciái között azonban komoly ellentmondások fedezhetők fel. Amíg számítógép-használatban magas szintű a tudásuk, addig könyvtári ismereteik sokszor nem érik el a kívánt színvonalat. Sokat kell még tennie tehát a szakmának, hogy a könyvtárhasználat tartalmi mozzanataiban is a megfelelő jártasságig vezessék a használókat. Ez azért is sürgető, mert a nagymértékben megnövekedett olvasói létszám egyre kevésbé teszi lehetővé a személyes oktatást. Ennek viszont egy másik könyvtárhasználati, szolgáltatói mozzanat is kárát láthatja: az olvasók mennyiségi növekedése elszemélytelenítheti, pusztán csak irányító, eligazító jellegűvé redukálhatja az olvasó–könyvtáros viszonyt. Hibás ellenben az a könyvtárpolitika is, amely e problémán történő felemelkedést az olvasók túl magas számának adminisztratív, illetve egyéb, szervezeti eszközökkel történő csökkentésében látja. Önmaga ellen dolgozik tehát az a könyvtári filozófia, amely a megjelent olvasói szükségleteket a mai, könyvtárak között is zajló kulturális versenyben elutasítja. A használói létszám ugrásszerű emelkedése, még ha elsősorban tanulási indíttatású is, a magyar (köz)könyvtárügy nagy lehetősége. Az olvasók számának növekedése és a szükségleteik mind mennyiségében, mind tartalmában egyre magasabb színvonalú kielégítésére való

törekvés tehát a fejlődés egyik sarokköve. Ennek a megnövekedett használói igénynek a kiszolgálása azonban a jelenlegi könyvtári hálózatok szervezeti, állománybeli határait feszegeti. A felújított–kibővített Fővárosi Szabó Ervin Központi Könyvtár szervezeti–térbeli eszkalációja ebből a szempontból is helyes könyvtárpolitikai elképzelésnek adott teret: az állományprezentáció megnövekedett térbeli lehetőségei kombinálódtak a könyvtári tér vertikális felosztásával.

Ehhez természetesen korszerűen felszerelt, gépesített könyvtári technológia is kellett, amely éppen az olvasók mennyiségi igényeinek kielégítésében nyert értelmet. A könyvtárhasználat sok időt felemésztő technikai mozzanatait eleve csökkenti a többnyire fiatal olvasóközönség számítástechnikai kompetenciája, így több idő jut azokra a rétegekre (pl. idősekre, hátrányos helyzetűekre), akiknek ez a terület problémát jelent. Ugyanakkor, mint ahogy azt már korábban is említettük, a technikai jártasság nem mindig párosul hatékony könyvtárhasználati ismeretekkel, amelyeket a tájékoztató munka értékes perceiben kell „elmélyítenünk”. Jó példa erre, amikor egy felhasználó gyors „klikkeléssel” megtalálja az adatbázisban a keresett könyv raktári helyét virtuálisan, de a valóság ETO alapú viszonyrendszerében nem tud kiigazodni. Az internetgeneráció könyvtári szocializációja tehát sok lehetőséget és feladatot kínál a könyvtárpedagógia új útjainak megtalálásához is. Foglaljuk tehát össze a modern könyvtár gépesítésének problémáját, mivel az ezzel kapcsolatos szakirodalom többnyire csak a gépesítés objektív oldalával foglalkozik, de nem mindig kerül terítékre a felhasználó és a könyvtáros személyiségének viszonya a gépesítéshez. A számítógép, amely a modern könyvtárhasználat közvetlen munkaeszköze, elengedhetetlen előfeltételül szolgál a felgyorsult és megnövekedett információs igények kielégítéséhez. Így válik a könyvtáros „*meghosszabbított karjává*” a számítástechnikai rendszer. Meghaladott tehát az a könyvtárpolitikai megközelítés, amely akadályokat gördít a gépesítés elé; azonban az olvasó–könyvtáros viszonyt gép–felhasználó viszonyra üresítő, a könyvtáros munkáját másodlagosnak tekintő felfogás is célt téveszt. Mind a két koncepció rosszul közelíti meg az ember–munkaeszköz viszony filozófiai aspektusát: a munkaeszköz közvetítő, munkaerőt és időt felszabadító jelentését. A modernizált könyvtári munkának tehát nem eredménye a gépesítés, hanem *előfeltétele*. A cél–eszköz viszony helyes értelmezése fontos mozzanat a könyvtári munka gépesítésekor, hogy ne maga könyvtáros munkája váljon gépiessé, elidegenedetté, hanem éppen ellenkezőleg: a mechanikus, sok időt felemésztő technikai munkáitól – a számítógép segítségével – függetlenül kezdjen *igazából* dolgozni, felszabadult munkaidejét és erejét jobban az olvasói szükségletek minőségi kielégítésének szentelje.<sup>5</sup>

A fent vázolt új, komplex művelődési–tanulási szükségletek megelőzték a FSZEK Központi Könyvtár átalakításának tervezését, de az előzetes tapasztalatok segítették az új struktúra formai kialakítását, lehetőségeinek kiaknázását, az új könyvtárban potenciálisan megjeleníthető szolgáltatási tartalom lehető legszélesebb terjedelmének kibontakoztatását. Ezt a folyamatot a napi gyakorlatban realizálódó szükségletek mélyítették el. Elmélet és gyakorlat egymásra ható folyamatai talán éppen a könyvtárszervezésnél a legnyilvánvalóbbak: csak valamilyen előzetesen is megtapasztalt szükségletre lehet hatékony könyvtárépület a válasz. Ugyanakkor – mint minden elméleti elgondolás – ebben az esetben is hozott olyan újítást, amely nem volt előre látható, illetve olyan további lehetőségeket, amelyek a gyakorlati könyvtárüzemeltetés során merültek fel. A könyvtár tereinek közösségi



használata fokozott népszerűségnek örvend, nem csak a par excellence könyvtári funkciók igénybevétele tekintetében. A város szívében található intézmény a diákok természetes *közösségi térévé* lett. Ez a tér sokféle, a kultúrához kapcsolódó társas időtöltésnek ad tartalmakat. Rendkívüli előnye a közösségi kultúraelsajátítás új igényeinek kielégítésében rejlik. E közösségszerveződés formailag sok hasonlóságot mutat a bevásárlóközpontok közösségi térélményével, felülmúlva természetesen a piaci szempontok kiváltotta attitűdöket. Ennek a rétegnek az itt felszabaduló (szabad)idejét azért is tudja hatékonyan kihasználni a közművelődésre orientált szakmai attitűd, mert az olvasószolgálati munkában jelentkező olvasói igényeket egy teljes körű (még ha nem is teljes mélységű), az összes tudományterület kölcsönözhető műveit egy szabadpolcos térben megjelenítő könyvtári állomány elégíti ki. Ez nem mond ellent annak a szakmai felfogásnak, amely szerint a könyvtár szintenként is elkülöníti szolgáltatásait, állományrészeit; sőt, erősíti a specializált igények továbbfejlődését azzal, hogy a szakolvasók és a különgyűjtemények kölcsönözhető vonatkozású állományai egy térben gyűjtik össze a különböző érdeklődésű olvasókat. Ezen kívül mentesíti a tájékoztató könyvtárost a kölcsönzési adminisztráció terheitől. Nagy érdeme e rendszernek, hogy a tanulási szükségletből fakadó olvasási igényt ugyanabban a térben lehet egyéb műveltségi területek felé elvinni. Ez egyben a szabadpolcos olvasószolgálati munka emancipációja, valamint a használó útja is az egyéb (szak)könyvtári, tudományos, kutató-tájékoztatói munkához.

A közművelődésben testet öltött könyvtárhasználat, a könyvtárhasználók művelődési szükségleteinek felkeltése a könyvtáros perspektivikus céljai megvalósításának végső minőségi mozzanata korunkban is. Új útjainak egyik lehetséges koncepciója, a jelenkor megnövekedett tanulási szükségleteinek szakirodalmi kielégítésétől, a tudatos műveltségi érdeklődés felkeltésében valósulhat meg. Ez lehet az az értéktöbblet, amelyet a közkönyvtárak saját profiljukból adódóan hozzátehetnek a mennyiségi igények minőségivé alakításában. Vázoltuk ennek a szükségletnek a kialakulását, főbb fejlődési irányait, igény szintjeit, továbbfejlesztési lehetőségeit. Bemutattuk, hogy a könyvtár tudatos, értékorientált használata „külső” szükségletekből (tanulási, szórakozási, közösségi) kiindulva hogyan formálja a könyvtáros közvetítésével tudatos könyvtárhasználóvá az olvasókat. Ehhez elengedhetetlen a könyv, könyvtár, könyvtáros újfajta viszonyrendszerét megtestesítő könyvtárápület, technika és szemlélet újraalkotása. E rendszer eddig felmutatott eredményeit tekintve azonban még korántsem lehetünk elégedettek: sokat kell még tennünk azért, hogy e magas szintű, egyelőre elég szűk körű, tudatos könyvtárhasználati attitűd általánosabb társadalmi igénnyé legyen. Így lehet csak „*igaz az egész*”, az önmagát formai megújításának külső alakjától a belső szolgáltatási tartalom teljességéig vivő közművelődési gondolat.

## JEGYZETEK

- 1 A közkönyvtárak legújabb modelljeként olyan komplex használói igényt kielégítő könyvtárakat tekintek példának, amelyek megőrizték, egyben meg is újították (kibővítették) a közkönyvtári gyakorlat eddigi formáit. Precedensként a Fővárosi Szabó Ervin

Központi Könyvtárat, a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtárat, illetve a ma még csak terveiben létező pécsi regionális könyvtárat hoznám fel mint új típusú, a könyvtári szolgáltatásokat az épület adottságait kihasználva vertikálisan is megszervező könyvtári modellt.

- 2 A kultúra mint magasabb rendű öncélú tevékenység csak olyan társadalomban lehet tudatos elsajátítás tárgya, amely elérte azt a társadalmi-gazdasági fejlettséget, gazdagságot, amikor bizonyos vonatkozásaiban független tud maradni a közvetlen létfenntartástól. Ennek fokmérője a polgárosodottság mindenkor elért színvonala.
- 3 A kultúra rentabilitása állandóan felmerülő kérdése a piacgazdaság szülte kultúrpolitikának. A gazdasági válságokat követő visszaesés nem kedvez olyan autonóm társadalmi tevékenységeknek és intézményeknek, mint a művelődés, kultúrálódás, könyvtár stb. Paradox módon azonban a társadalmi változások mögötti értékvesztést épp a közművelődés megváltozott intézményrendszere is hivatott ellensúlyozni. A nyugati világ nálunk előbbre járó tapasztalatai azonban feljogosíthatnak minket reményekre: egy társadalom gazdagodásának belső logikája kitermeli a minőségi változásokat a kultúra terén is, igaz, ez a fejlődés történetileg visszaesésekkel jár, de ezen válságkorszakok alkalmasak egy új struktúra – sokszor ellentmondásoktól sem mentes – megalapozására.
- 4 A FSZEK Központi Könyvtár térszerkezete vertikálisan is kifejezésre juttatja az értékek komplexitását: különböző szinteken, de egy épületben megfér egymással a tömeg- és a magaskultúra, így a kizáró vagy relációból az és viszonyban oldódott fel a magas- és tömegkultúra ellentmondásos viszonya. Részletesebben lásd a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2005/12. számában megjelent *Bibliopláza a közművelődésért* című cikkemet.
- 5 A gépesítés tekintetében az emberi munkaerő felszabadításának egyik példája lehet a „kölcsonzógép”, amely olyan számítástechnikai megoldással működő szerkezet, amivel az olvasók maguk végezhetik a kölcsönzési adminisztrációt mind a visszavétel, mind a kiadás esetében. Így a könyvtárosnak nem kell a mechanikus, munkájától elidegenítő mozzanatokkal időt töltenie.

**Balogh András**